

**O'ZBEK ADABIYOTIDA ARBAINCHILIK AN'ANASINING
SHAKLLANISHI VA ZAMONAVIY TARAQQIYOTI****Qurbonboyeva Mohidil Isroil qizi**E-mail: jahongirmohidil1329@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek adabiyotida arbainchilik an'anasining shakllanishi, tarixiy-adabiy ildizlari, taraqqiyot bosqichlari va zamonaviy adabiy jarayondagi o'zgarishlari tadqiq etiladi. Arbainchilikning Sharq musulmon adabiyotidagi an'anaviy asoslari, hadislarni nazmiy shaklda talqin qilish tamoyillari hamda ushbu an'ananing fors-tojik va turkiy adabiyotdagi rivojlanish xususiyatlari yoritiladi. Xususan, Abdurahmon Jomiy ijodi va Alisher Navoiyning "Arba'in" asari o'zbek adabiyotida mazkur an'ananing qaror topishida muhim bosqich sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, Navoiydan keyingi davrda Muhayyir ijodida arbainchilikning davom etishi va mustaqillik davri o'zbek she'riyatida ushbu an'ananing yangicha poetik shakllarda namoyon bo'lishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda hadis mazmunining badiiy talqini, axloqiy-ma'rifiy g'oyalar, poetik shakl va zamonaviy estetik yondashuvlar o'rtasidagi bog'liqlik ochib beriladi. Natijada arbainchilik an'anasi tarixiy davomiylik va ijodiy yangilanish uyg'unligida rivojlanib borayotgan adabiy hodisa ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: arbainchilik, arbain, hadis, Navoiy, Jomiy, poetika, an'ana.

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование традиции арбаина в узбекской литературе, её историко-литературные корни, этапы развития и изменения в современном литературном процессе. Выделены традиционные основы арбаина в восточно-мусульманской литературе, принципы толкования хадисов в стихотворной форме, а также особенности развития этой традиции в персидско-таджикской и тюркской литературе. В частности, анализируются произведения Абдурахмона Джоми и «Арбаин» Алишера Навои как важные этапы становления этой традиции в узбекской литературе. Также рассматривается продолжение арбаина в творчестве Мухаййира в постнавоский период и проявление этой традиции в новых поэтических формах в узбекской поэзии периода независимости. Исследование выявляет связь между художественным толкованием содержания хадиса, морально-воспитательными идеями, поэтической формой и современными эстетическими подходами. В результате установлено, что традиция арбаина является литературным феноменом, развивающимся в гармонии с исторической преемственностью и творческим обновлением.

Ключевые слова: арбаин, арбаин, хадис, Навои, Джамии, поэтика, традиция.

Abstract. This article examines the formation, historical-literary roots, stages of development, and transformations within the contemporary literary process of the

“arbain” tradition in Uzbek literature. It highlights the traditional foundations of the “arbain” genre in Eastern Muslim literature, the principles of interpreting “hadiths” in verse, and the specific features of the tradition's evolution in Persian-Tajik and Turkic literatures. In particular, the works of Abdurrahman Jami and Alisher Navoi’s “Arba’in” are analyzed as pivotal stages in the establishment of this tradition in Uzbek literature. The study also explores the continuation of the “arbain” tradition in the works of Muhayyir during the post-Navoi era and its manifestation in new poetic forms within Uzbek poetry of the independence period. Furthermore, the research elucidates the interconnections between the artistic interpretation of “hadith” content, ethical-educational ideas, poetic form, and modern aesthetic approaches. Ultimately, the study establishes that the “arbain” tradition is a literary phenomenon evolving through a harmonious blend of historical continuity and creative renewal.

Keywords: “arbain” tradition, “arbain”, “hadith”, Navoi, Jami, poetics, tradition.

Kirish. O‘zbek adabiyoti tarixida diniy-ma’rifiy tafakkur, axloqiy qadriyatlar va badiiy-estetik qarashlarning o‘zaro uyg‘unligi alohida ahamiyat kasb etadi. Mumtoz adabiyot taraqqiyotida hadis, Qur’on oyatlari, tasavvufiy qarashlar va sharqona hikmatlarning badiiy talqini muhim ijodiy manbalardan biri bo‘lib xizmat qilgan. Ana shunday adabiy an’analardan biri – qirq hadis mazmunini nazmiy shaklda ifodalashga asoslangan arbainchilik an’anasidir. “Arba’in” arabcha “qirq” ma’nosini anglatib, adabiy amaliyotda qirq hadisni jamlash, tarjima qilish yoki ularning mazmunini badiiy jihatdan sharhlash bilan bog‘liq ijodiy hodisani ifodalaydi.

Arbainchilik an’anasi Sharq musulmon adabiy muhitida shakllanib, keyinchalik arab, fors-tojik, usmonli turk va turkiy adabiyotlarda turli shakllarda rivojlangan. Mazkur an’ananing o‘zbek adabiyotidagi taraqqiyotida Alisher Navoiy ijodi alohida o‘rin tutadi. Navoiy 1481-yilda Abdurahmon Jomiy tomonidan fors tilida nazmiy shaklda bayon qilingan qirq hadisni turkiy tilda she’riy yo‘l bilan talqin qilib, “Arba’in” asarini yaratgan. Tadqiqotlarda ushbu asar o‘zbek adabiyotida arbainchilikning muhim bosqichini yuzaga keltirgani qayd etiladi.

Navoiy “Arba’in”ida hadislarining mazmunini oddiy tarjima qilish bilan cheklanmay, ularni turkiy she’riyatning poetik imkoniyatlari asosida qayta talqin etadi. Natijada diniy-axloqiy mazmun badiiy obraz, ritm, qofiya, poetik sintaksis va hikmatli xulosalar vositasida o‘quvchiga ta’sirchan tarzda yetkaziladi. Shu jihatdan “Arba’in”ni diniy-ma’rifiy mazmun va yuksak badiiy mahorat uyg‘unlashgan asar sifatida o‘rganish mumkin. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Navoiy “Arba’in”ining janr tabiati, hadislarini she’riy talqin qilish usullari va axloqiy-falsafiy mazmuni alohida tadqiq etilmoqda.

O‘zbek adabiyotida arbainchilik an’anasining davomiyligini keyingi davr ijodkorlari faoliyatida ham kuzatish mumkin. Jumladan, XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Qo‘qonda yashab ijod qilgan Muhayyir Alisher Navoiy an’anasini davom ettirib, qirq hadis mazmunidan tashkil topgan nazmiy “Arba’in” yaratgan. Uning

ijodiy faoliyati arbainchilikning mumtoz adabiyotdan keyingi davrga o'tishi va yangi adabiy muhitda davom etganini ko'rsatadi. Mustaqillik davrida esa diniy-ma'rifiy merosni qayta o'rganish, mumtoz adabiy an'analarni zamonaviy badiiy tafakkur bilan uyg'unlashtirish jarayoni kuchaydi. Shu jarayonda arbainchilik ham yangi poetik shakllar, zamonaviy ifoda vositalari va yangicha talqinlar bilan namoyon bo'la boshladi. An'anaviylik va zamonaviylikning o'zaro munosabati bugungi o'zbek adabiyotshunosligida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Mazkur mavzuni o'rganishning dolzarbligi shundaki, arbainchilikni faqat qirq hadisni she'riy shaklda bayon qilish bilan chegaralab bo'lmaydi. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotida arbainchilik an'anasining tarixiy shakllanish bosqichlari, uning Navoiy ijodidagi poetik xususiyatlari, keyingi davr adabiyotidagi davomiyligi hamda zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, an'ana va yangilik munosabati, hadis mazmunining badiiy talqini, axloqiy-ma'rifiy g'oyalarning zamonaviy poetik tafakkurdagi ifodasi masalalariga e'tibor qaratiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek adabiyotida arbainchilik an'anasining shakllanishi va taraqqiyotini o'rganish Sharq mumtoz adabiyoti, hadis ilmi hamda diniy-ma'rifiy tafakkur tarixini tadqiq etish bilan chambarchas bog'liq. Arbainchilikning nazariy va tarixiy asoslarini yorituvchi tadqiqotlarda ushbu an'ananing arab, fors-tojik, usmonli turk va turkiy adabiyotlarda turli shakllarda rivojlanganligi qayd etiladi. M. Pulatovanning tadqiqotida Qur'on va hadis mazmunining Sharq mumtoz adabiyotiga ta'siri, "Arba'in" asarlarining shakllanishi va Jomiy, Navoiy hamda Fuzuliy ijodidagi o'ziga xos xususiyatlar qiyosiy jihatdan ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda arbainchilik faqat diniy mazmunni ifodalovchi hodisa emas, balki adabiy an'anaga aylangan ijodiy jarayon sifatida talqin qilinadi.

Alisher Navoiy ijodidagi arbainchilik masalasi o'zbek adabiyotshunosligida alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Navoiy "Arba'in"ining yaratilish tarixi, Abdurahmon Jomiy bilan ijodiy munosabati va hadislarni turkiy tilda she'riy talqin etish tamoyillari haqidagi tadqiqotlarda ushbu asarning o'zbek adabiyoti tarixidagi o'rni keng yoritilgan. G. Maxamedovanning tadqiqotida Navoiy ijodida hadislarning o'rni, "Arba'in"ning yaratilishiga ta'sir ko'rsatgan omillar hamda asarning adabiy jarayondagi an'anaviy xususiyatlari tahlil qilingan. Muallif Navoiy "Arba'in"ining yaratilishini XV asr adabiy muhitidagi diniy-ma'rifiy tafakkur va Jomiy bilan ijodiy aloqalar kontekstida izohlaydi. Navoiy "Arba'in"ining janr va poetik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan yangi tadqiqotlarda esa hadis mazmunining she'riy matnga aylanish jarayoniga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2026-yilda e'lon qilingan tadqiqotda "Arba'in"ning janr tabiati, mazmuniy tuzilishi, hadislarning badiiy talqini va undagi axloqiy-falsafiy g'oyalar kompleks tarzda tahlil qilingan. Tadqiqot natijalarida Navoiy hadis mazmunini o'zbek she'riyatining badiiy imkoniyatlari bilan uyg'unlashtirgani ta'kidlanadi.

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, arbainchilik masalasi bo'yicha tadqiqotlar asosan uch yo'nalishda rivojlangan: birinchisi, Sharq adabiyotida "Arba'in" an'anasining tarixiy shakllanishi; ikkinchisi, Alisher Navoiy "Arba'in"ining janr, mazmun va poetik xususiyatlari; uchinchisi, Navoiy an'anasining keyingi adabiy jarayonlarda davom etishi. Biroq o'zbek adabiyotida arbainchilikning shakllanishidan boshlab zamonaviy taraqqiyotigacha bo'lgan jarayonni yagona tarixiy-adabiy tizim sifatida tadqiq etish masalasi hali ham kengroq yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolada arbainchilikning tarixiy ildizlari, Jomiy va Navoiy ijodidagi shakllanish bosqichi, Navoiydan keyingi davomiyligi hamda zamonaviy o'zbek adabiyotidagi yangilanish jarayonlari o'zaro bog'liq holda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy ilmiy yo'nalishi "tarixiy manba – Navoiy an'ansi – keyingi davomiylilik – zamonaviy talqin" tizimi orqali arbainchilikning adabiy jarayondagi uzluksizligi va transformatsiyasini ochib berishga qaratiladi.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. O'zbek adabiyotida arbainchilik an'anasining shakllanishi va zamonaviy taraqqiyotini tahlil qilish natijasida ushbu adabiy hodisa muayyan tarixiy davr bilan chegaralanib qolmaganligi, balki turli adabiy muhit va avlodlar ijodida o'zgarib, yangilanib kelgan uzluksiz an'ana ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari arbainchilik taraqqiyotini shartli ravishda tarixiy shakllanish, turkiy adabiyotda qaror topish, Navoiy davri, keyingi davomiylilik va zamonaviy yangilanish bosqichlariga ajratish imkonini beradi.

Arbainchilikning tarixiy-adabiy davomiyligi. Tadqiqot jarayonida arbainchilikning asosiy mohiyati qirq hadisni tanlash, ularning mazmunini sharhlash yoki badiiy talqin qilish tamoyiliga asoslanishi aniqlandi. Mazkur an'ana dastlab arab adabiy muhitida shakllanib, keyinchalik fors-tojik va turkiy adabiyotlarda turli shakllarda davom etgan. Shu sababli arbainchilikni faqat muayyan poetik shakl bilan chegaralash to'g'ri emas. Uning asosiy belgisi qirq hadis mazmunining adabiy-badiiy talqini bo'lib, ifoda shakli esa davr, til va ijodkorning poetik imkoniyatlariga qarab o'zgarib borgan. Turkiy adabiyotdagi jarayonni o'rgangan tadqiqotlarda Alisher Navoiy "Arba'in"i muhim bosqich sifatida ko'rsatiladi. Navoiydan keyingi turkiy adabiyotlarda ham ushbu an'ananing davom etgani, xususan, Muhammad Fuzuliy va Muslihiddin Mustafu Axtariy ijodida "qirq hadis" asosidagi asarlar yaratilgani qayd etilgan. Navoiy va Axtariy asarlari qiyosida hadislarining bir qismi mazmunan mushtarak bo'lsa-da, ularning poetik shakli bir-biridan farq qilishi aniqlangan: Navoiy qit'a shakli va xafif bahridan, Axtariy esa masnaviyga yaqin to'rtliklar hamda ramal bahridan foydalangan. Bu holat arbainchilikning qat'iy qolipdagi janrdan ko'ra, muayyan mazmuniy-estetik tamoyilga asoslangan adabiy an'ana ekanligini ko'rsatadi. Ya'ni an'ananing davomiyligini ta'minlovchi asosiy omil shaklning aynan takrorlanishi emas, balki hadis mazmunini badiiy tafakkur orqali yangi avlodga yetkazish tamoyilidir.

Alisher Navoiy ijodida arbainchilikning yangi bosqichi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiyning "Arba'in" asari turkiy adabiyotda hadislarini badiiy

talqin qilishning muhim namunalaridan biridir. Navoiy Jomiyning “Arba’in” an’anasini bilan ijodiy munosabatga kirishib, hadis mazmunlarini turkiy tilda poetik shaklda ifodalagan. Bunda hadisning asosiy mazmuni saqlangan holda, uning axloqiy va ma’rifiy mohiyati turkiy o’quvchining estetik idrokiga mos tarzda qayta ifodalangan. Navoiy talqinida hadis matni oddiy tarjima shaklida emas, balki qisqa, mazmunan zich va badiiy jihatdan mustaqil poetik birlik sifatida namoyon bo’ladi. Shu jihatdan “Arba’in”da tarjima, sharh va badiiy ijod jarayonlari o’zaro uyg’unlashadi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Navoiy “Arba’in”ining janr tabiati, hadislarni she’riy matnga aylantirish usullari va undagi axloqiy-falsafiy g’oyalar kompleks ravishda tahlil qilinayotgani kuzatiladi. Navoiy “Arba’in”ining yana bir muhim jihati shundaki, unda hadislarning mazmuni insonning ma’naviy-axloqiy kamoloti bilan bog’lanadi. Ezgulik, mehr-oqibat, saxovat, sabr, qanoat, halollik va insonparvarlik kabi qadriyatlar she’riy talqin orqali o’quvchining kundalik hayoti bilan bog’lanadigan darajada ifodalanadi. Natijada diniy mazmun badiiy-estetik va tarbiyaviy mazmun bilan boyiydi.

Navoiy an’anasining keyingi davrdagi davomiyligi. Tadqiqotning muhim natijalaridan biri arbainchilikning Navoiy ijodi bilan yakunlanmaganligini aniqlashdan iborat. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Qo‘qon adabiy muhitida ijod qilgan Muhayyir o‘zining nazmiy “Arba’in”i bilan ushbu an’anani davom ettirgan. Akromjon Dehqonov tadqiqotida Muhayyirning qirq hadis mazmunidan tashkil topgan “Arba’in”i hamda uning Navoiy an’anasiga munosabati tahlil qilingan. Tadqiqotda Muhayyir hadis mazmunini saqlagan holda uni she’riy shaklda qayta yaratishga intilgani ko‘rsatiladi. Muhayyir ijodining o‘rganilishi arbainchilikning adabiy an’ana sifatidagi xususiyatini yanada yaqqol ko‘rsatadi. Chunki bu yerda oldingi ijodkor tajribasini takrorlash bilan birga, yangi davrning til, uslub va poetik imkoniyatlari ham namoyon bo’ladi. Demak, arbainchilikning davomiyligi “taqlid” emas, balki “ijodiy davom ettirish” tamoyiliga asoslangan.

Zamonaviy arbainchilikning o‘ziga xos xususiyatlari. Mustaqillik davrida milliy va diniy-ma’rifiy merosga bo‘lgan ilmiy qiziqishning kuchayishi natijasida arbainchilik an’anasini qayta o‘rganish va zamonaviy adabiy jarayon bilan bog‘lash imkoniyatlari kengaydi. Bu davrda mumtoz an’analarni zamonaviy poetik tafakkur bilan uyg’unlashtirish jarayoni o‘zbek adabiyotining umumiy rivojlanish tendensiyalaridan biri sifatida kuzatiladi. Zamonaviy arbainchilikda an’anaviy qit’a yoki mumtoz aruz shakllari bilan bir qatorda, sodda va xalqona ifoda, barmoq vazni, to‘rtliklar hamda zamonaviy she’riy shakllardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Bunday o‘zgarish hadis mazmunining zamonaviy kitobxon uchun tushunarli va estetik jihatdan ta’sirchan shaklda yetkazilishiga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy arbainchilikning asosiy xususiyatlarini quyidagi jihatlar orqali umumlashtirish mumkin:

An'anaviy xususiyat	Zamonaviy ko'rinish
Qirq hadis asosida asar yaratish	Hadis mazmunini zamonaviy hayot bilan bog'lash
Arab yoki forsiy manbaga tayanish	Milliy va zamonaviy poetik tafakkur bilan uyg'unlashtirish
Aruz vaznidan foydalanish	Aruz bilan bir qatorda barmoq va erkin shakllardan foydalanish
Qit'a va mumtoz shakllar	To'rtlik, zamonaviy she'riy shakllar va ixcham kompozitsiyalar
Diniy-axloqiy mazmun	Ma'naviy-axloqiy mazmunni zamonaviy ijtimoiy qadriyatlar bilan bog'lash
Bevosita sharhlash va tarjima	Erkin badiiy talqin va poetik qayta yaratish

Jadvaldan ko'rinadiki, zamonaviy arbainchilikda an'anaviy mazmun saqlangan holda poetik shakl va ifoda usullarida sezilarli yangilanishlar yuz bermoqda. Bu esa an'ananing hayotiyligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir.

An'ana va yangilik munosabati. Tadqiqot natijalari arbainchilik taraqqiyotida "an'ana va yangilik" munosabati alohida ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. An'ananing asosiy yadrosi — hadis mazmunini badiiy talqin qilish, axloqiy-ma'rifiy g'oyalarni yetkazish va inson ma'naviy kamolotiga e'tibor qaratish — o'zgarishsiz qoladi. Biroq mazkur mazmunni ifodalash vositalari davr talabiga ko'ra yangilanadi. Shu jihatdan Navoiy ijodidagi yangilikni hadis mazmunini turkiy poetik tafakkurga moslashtirishda ko'rish mumkin. Muhayyir ijodida esa mazkur an'ananing keyingi adabiy muhitda davom etishi kuzatiladi. Zamonaviy bosqichda esa an'ana yangi poetik shakllar va zamonaviy o'quvchi dunyoqarashiga mos ifoda vositalari bilan boyimoqda. Mazkur model arbainchilikning tarixiy taraqqiyotini izchil tushuntirish imkonini beradi. Unda hadis dastlab asosiy mazmuniy manba vazifasini bajarsa, ijodkorning poetik tafakkuri ushbu mazmunni muayyan davrning estetik va ma'naviy ehtiyojlariga moslashtiradi.

Muhokama. Olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, arbainchilikni faqat "qirq hadisni she'rga solish" hodisasi sifatida izohlash uning adabiy mohiyatini to'liq ochib bermaydi. Mazkur an'anada tarjima, sharh, poetik ijod, diniy-ma'rifiy tarbiya va axloqiy tafakkur o'zaro birlashadi. Shuning uchun arbainchilikni adabiy jarayonning ko'p qatlamli hodisasi sifatida baholash maqsadga muvofiq. Navoiy "Arba'in"ining keyingi ijodkorlarga ta'siri ham an'ananing faqat shakli emas, balki g'oyaviy va estetik davomiyligini ko'rsatadi. Muhayyir misolida ko'rish mumkinki, keyingi ijodkor avvalgi namunani takrorlash bilan cheklanmay, hadis mazmunini o'z davrining poetik imkoniyatlari asosida qayta ifodalaydi. Shu sababli arbainchilik taraqqiyotini "o'zgarimas qolip" emas, balki "barqaror mazmun va o'zgaruvchan shakl" tamoyili asosida tushuntirish mumkin. Shuningdek, Navoiy va boshqa turkiy ijodkorlar

“Arba’in”larini qiyoslash poetik shakllarning bir xilda bo‘lmaganligini ko‘rsatadi. Navoiyda qit’a va xafif, Axtariyda esa masnaviy va ramal kabi shakllarning qo‘llanishi mazmuniy birlik bilan poetik xilma-xillik bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Mazmuniy davomiylik hadis va axloqiy-ma’rifiy g‘oyalarning saqlanishini; poetik transformatsiya shakl, vazn, uslub va kompozitsiyaning yangilanishini; zamonaviy talqin esa qadimiy hikmatlarning bugungi insonning ma’naviy ehtiyojlari bilan bog‘lanishini anglatadi. Shunday qilib, tadqiqot natijalari o‘zbek adabiyotidagi arbainchilikni tarixiy davomiylik va ijodiy yangilanish birligida rivojlanib kelayotgan adabiy an’ana sifatida tavsiflash imkonini beradi. Uning Navoiy davridan keyingi rivoji, Muhayyir ijodidagi davomiyliigi va zamonaviy adabiy jarayondagi yangi shakllari ushbu an’ananing o‘zgaruvchan estetik muhitga moslasha olishini ko‘rsatadi.

Xulosa. O‘zbek adabiyotida arbainchilik an’anasining shakllanishi va zamonaviy taraqqiyotini o‘rganish natijasida mazkur hodisa diniy-ma’rifiy mazmun, axloqiy tafakkur va badiiy-estetik izlanishlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi asosida rivojlangan adabiy an’ana ekanligi aniqlandi. Arbainchilikning asosiy mohiyati qirq hadis mazmunini tanlash, tarjima qilish, sharhlash va badiiy talqin etish bilan bog‘liq bo‘lsa-da, uning poetik shakllari turli davrlarda ijodkorlarning estetik qarashlari va adabiy muhitiga qarab o‘zgarib borgan. Tadqiqot davomida Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy ijodi arbainchilikning turkiy adabiyotdagi rivojida muhim bosqich bo‘lganligi aniqlandi. Xususan, Navoiyning “Arba’in” asari hadis mazmunini turkiy poetik tafakkur asosida qayta yaratish, uni axloqiy-ma’rifiy g‘oyalar bilan boyitish va badiiy jihatdan ixcham ifodalashning muhim namunasi sifatida namoyon bo‘ladi. Navoiy an’anasining keyingi davrlarda Muhayyir ijodida davom ettirilgani esa arbainchilikning avloddan avlodga o‘tgan ijodiy an’ana sifatidagi xususiyatini ko‘rsatadi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, arbainchilikni faqat muayyan poetik shaklga ega janr sifatida emas, balki mazmuniy-estetik tamoyillari barqaror, shakliy imkoniyatlari esa o‘zgaruvchan bo‘lgan adabiy an’ana sifatida baholash maqsadga muvofiq. Navoiy, Muhayyir va boshqa ijodkorlar tajribasi buni tasdiqlaydi. Umuman, o‘zbek adabiyotidagi arbainchilik taraqqiyotini tarixiy davomiylik, mazmuniy barqarorlik va poetik yangilanish tamoyillari asosida tavsiflash mumkin. Uning zamonaviy bosqichida asosiy e’tibor hadislarining mazmunini aynan takrorlashdan ko‘ra, ulardagi axloqiy-ma’rifiy g‘oyalarni bugungi o‘quvchi tafakkuriga mos badiiy shaklda yetkazishga qaratilmoqda. Shu jihatdan arbainchilik an’ansi o‘zbek adabiyotining mumtoz meros va zamonaviy ijodiy tafakkur o‘rtasidagi uzviy aloqani namoyon etuvchi muhim adabiy hodisalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy, A. To‘la asarlar to‘plami. O‘n jildlik. 10-jild: Arba’in. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
2. Dehqonov, A. Arba’innavislik an’anasi va Muhayyir adabiy faoliyati // Oltin bitiglar – Golden Scripts. – 2020. – №2. – B. 15–32.
3. Yusupova, D.R. Turkiy adabiyotda arba’innavislik an’anasi: Alisher Navoiy va Muslihiddin Mustafo Axtariy “Arba’in”lari misolida // Oltin bitiglar – Golden Scripts. – 2023. – Vol. 3, №3. – B. 66–77.
4. Pulatova, M. Sharq mumtoz adabiyotida “Arba’in” yozish an’analari (Jomiy, Navoiy va Fuzuliy asarlari misolida). Filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2020.
5. Pulatova, M. Jomiy, Navoiy va Fuzuliy “Arba’in”larida hadislarining adabiy talqini masalalari // “Alisher Navoiy va XXI asr” 9-uluslararo konferensiya materiallari. – Toshkent–Bursa, 2024. – B. 141–146.
6. Samatova, S. Zamonaviy o‘zbek she’riyatida yaratilgan “Arba’in”larning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari // IQRO. – 2023. – 3-jild, №1. – B. 492–495.
7. Qudratova, M.Sh. Sirojiddin Sayyid she’rlarida hadislarining badiiy talqini // Zamonaviy filologiyada integratsion jarayonlar: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Buxoro, 2020. – B. 267–268.
8. Raimova, S.Z. Diniy-ma’rifiy she’rlarning janr tavsifiga doir // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2021. – 1-jild, №6. – B. 142–146.
9. Raimova, S. Mumtoz “Arba’in”larning zamonaviy she’riyatga ta’siri va intertekstuallik // Modern Science and Research. – 2024.
10. Qurbonboyeva, M. O‘zbek adabiyotida arbainchilik an’anasi. – Toshkent: Anorbooks, 2025.
11. Olimova, B.O. Mustaqillik davri o‘zbek she’riyatida arbainchilik: tahlil va ta’limiy yondashuvlar // Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiya. – 2026. – Jild 5, №16. – B. 130–134.